

Axel Honneth

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΦΤΩΧΕΙΑΣ

ΤΑΝ ΣΗΜΕΡΑ επιχειρούνται προσπάθειες χρονοδιαγνωστικού προσδιορισμού του κοινωνικού χαρακτήρα της εποχής μας, τα φαινόμενα της υλικής φτώχειας δεν παίζουν σ' αυτές κανέναν αξιόλογο ρόλο. Συνεχώς τίθεται σιωπηρά η προϋπόθεση ότι με την ανάπτυξη του σύγχρονου κράτους ευημερίας τα προβλήματα της απλής εξασφάλισης της επιβίωσης έχουν χάσει τη σημασία τους σαν προβλήματα καθημερινά και τη θέση τους έχουν πάρει ερωτήματα σχετικά με την ιδεατή αντιμετώπιση της ζωής. Το πόσο παραπλανητική και λανθασμένη είναι αυτή η αντίληψη, όταν αναφέρεται σ' ολόκληρο τον πληθυσμό, δεν φαίνεται μόνο από τις εμπειρικές έρευνες στις οποίες υπάρχουν στοιχεία για τις νέες μορφές φτώχειας. Και μόνο η διέλευση μέσα από έναν πεζόδρομο μιας δυτικογερμανικής μεγαλούπολης ή από τους δρόμους μιας φτωχογειτονιάς με πολυκατοικίες αρκεί για να φανεί ότι όλο και μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού απορροφούνται μέσα στο κύκλωμα* της κοινωνικής εξαθλίωσης. Η γερμανική κοινωνιολογία, η οποία ασχολήθηκε κυρίως με διαδικασίες ομογενοποίησης κοινωνικών σχέσεων στον τρόπο ζωής, έδωσε για ολόκληρες δεκαετίες ελάχιστη προσοχή σε τέτοια φαινόμενα φτώχειας. Σε αντίθεση με τις ΗΠΑ ή την Αγγλία, στη Γερμανία δεν μπόρεσε ν' αναπτυχθεί ούτε μια παράδοση κοινωνιολογικής ενημέρωσης για τη φτώχεια ούτε μια «κοινωνιολογία για τη φτώχεια» με αξιώσεις. Η ταυτόχρονη έκδοση, τον τελευταίο καιρό, σειρών από έρευνες και συλλογικών έργων που προσεγγίζουν το θέμα με διαφορετικές προοπτικές¹, οφείλεται σε λόγους που εύκολα μπορούμε να αναφέρουμε: με την κοινωνική αλλαγή της διάθεσης την οποία προ-

* Με την τεχνική έννοια της λέξης.

1. «Φτώχεια στο σύγχρονο κράτος ευημερίας», τεύχος 32 του *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. Φτώχεια

στην ευημερία, Dieter Döring κ.α., Suhrkamp 1990. Φτώχεια και η αντιμετώπισή της σε μια δυτικογερμανική μεγαλούπολη, Gertrud Tobias κ.α., Essen, 1992.

ξένησε στη Δ. Γερμανία η επικίνδυνα επιδεινούμενη κρίση της οικονομίας και το συνεχώς αυξανόμενο ρεύμα των ατόμων που ζητούν άσυλο συνειδητοποιήθηκε ξαφνικά —και προκαλώντας σοκ— ότι η φτώχεια αποτελεί ακόμη για πολλούς ανθρώπους και στις αναπτυγμένες χώρες καθημερινό πρόβλημα επιβίωσης.

Αν κάποιος προσέξει σήμερα τις ειδήσεις για τις καταστάσεις φτώχειας, που παρουσιάζονται με αυξανόμενο ρυθμό σε τοπικό επίπεδο, μόνο με δυσκολία θα μπορέσει να φανταστεί τα προβλήματα επιβίωσης που κρύβονται πίσω από τους απλούς αριθμούς. Στην Φραγκφούρτη (an Main)² ζεί το 10% περίπου του πληθυσμού σε τέτοιες συνθήκες φτώχειας ώστε να μην μπορεί να εξασφαλίσει πλέον οικονομικά την επιβίωσή του. Άλλοι 10% περίπου κινδυνεύουν σε μεγάλο βαθμό να περάσουν το κατώφλι της φτώχειας με την έννοια που την προαναφέραμε. Ακόμη και οικογένειες με καθαρό εισόδημα μεταξύ 3 και 4 χιλιάδων μάρκων χρειάζεται να παίρνουν βοήθεια από τα ιδρύματα κοινωνικής πρόνοιας επειδή δεν είναι σε θέση να πληρώσουν με δικά τους μέσα τα υπερβολικά υψηλά ενοίκια των κατοικιών. Επίσης δεν αποτελεί σπάνιο γεγονός η περίπτωση που ο μισθός κάποιου εργάτη ή υπαλλήλου είναι τόσο χαμηλός ώστε να είναι συνήθως αναγκασμένος να έχει μια δεύτερη δουλειά για να μπορέσει να προσφέρει τα στοιχειώδη στην τριμελή ή τετραμελή οικογένειά του.

Αυτά τα τυχαία παραδείγματα αφήνουν βέβαια εύκολα να φανεί το εξής πρόβλημα: μέχρι πού φθάνουν σε τέτοιες περιπτώσεις τα όρια ώστε να μην ανήκει κανείς στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και πού ξεκινάει το κατώφλι της φτώχειας; Κάποιον που μπορεί να συντηρεί την οικογένειά του μόνο όσο έχει μια δεύτερη εργασία, μπορούμε να τον αποκαλούμε «φτωχό» ή να λέμε ότι βρίσκεται σε «άσχημη θέση»; Μια μητέρα που ανατρέφει μόνη το παιδί της και με τα λίγα χρήματα που πληρώνεται δουλεύοντας μειωμένο ωράριο μπορεί να έχει μεν μια τηλεόραση αλλά ξοδεύει ελάχιστα για την ίδια τη διατροφή της, ζει σε άσχημες συνθήκες ή ήδη στη φτώχεια; Επειδή σε κάθε σοβαρή προσπάθεια προσέγγισης της φτώχειας αυτές οι ερωτήσεις σχετικά με τους ορισμούς αναφαίνονται από την αρχή γι' αυτό δικαίως αποτελούν συνήθως την αφετηρία και σε αυτές τις έρευνες. Εδώ βέβαια δεν μπορούμε να χωρίσουμε ξεκάθαρα τις κοινωνιολογικές σκέψεις από τις φιλοσοφικές αναζητήσεις επειδή χρειάζεται πάντα να προσδιορίζεται και ηθικά το στάνταρ των ανθρώπων που έχουν ανάγκη κοινωνικής βοήθειας.

Ενορατικά θα μπορούσαμε ίσως να ξεκινήσουμε με την υπόθεση ότι πρέπει

2. *Φτώχεια στη Φραγκφούρτη*, Thomas von Freyberg κ.α., Offenbach Verlag 2000, 1992.

να υπάρχει ένα απόλυτο μέτρο καθορισμού της διαχωριστικής γραμμής, πέρα από την οποία μπορεί να εννοηθεί η φτώχεια με την υλική της έννοια. Εδώ, κεντρικό ρόλο παίζει και η σκέψη ότι ο άνθρωπος έχει μια σειρά από σταθερές ανάγκες, η ικανοποίηση των οποίων αποτελεί μια αναγκαία προϋπόθεση για κάθε είδους ανθρώπινη ύπαρξη. Σύμφωνα μ' αυτά, η «φτώχεια» θα ήταν η έννοια που αποδίδεται σε μια κατάσταση συνθηκών διαβίωσης, στην οποία ένας άνθρωπος δεν μπορεί, χωρίς ξένη βοήθεια, να εξασφαλίσει επαρκώς ούτε την ίδια του την επιβίωση. Κατά αυτού του ορισμού έχουν υπάρξει βέβαια από πολύ καιρό αντιρρήσεις επειδή αποστασιοποιείται από τις ιστορικές εξελίξεις, μέσω των οποίων —και συγχρόνως με τον οικονομικό πλούτο μιας κοινωνίας— αλλάζουν και οι αντιλήψεις για τις βασικές ανάγκες του ανθρώπου. Αυτό το οποίο θεωρείται ως φυσική επιβίωση του ανθρώπου, διαφοροποιείται πάντοτε σύμφωνα με τα πολιτισμικά στάνταρντ, τα οποία διαμορφώνονται από ένα ιστορικό στάδιο εξέλιξης· πάνω σ' αυτές τις προϋποθέσεις βασίζεται κι ο προσανατολισμός της πορείας της ζωής του ανθρώπου.

Αυτού του είδους οι σκέψεις οδήγησαν σιγά σιγά σε ένα σχετικό ορισμό της φτώχειας, σύμφωνα με τον οποίο το ελάχιστο επιβίωσης ενός ατόμου ορίζεται στο κατώτερο όριο αυτού το οποίο σε μια κοινωνία θεωρείται ότι αποτελεί το μέσο όρο των αναγκών μέσω των οποίων για επιβίωση. Παρόλο που αυτό το κριτήριο θεωρείται σήμερα στην κοινωνιολογία δόκιμο, απ' την άλλη πλευρά υπάρχουν διαφωνίες για το πώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί εμπειρικά σε μεμονωμένες περιπτώσεις. Στην έρευνα υπάρχει βασικά η επιλογή μεταξύ δύο δυνατοτήτων, οι διαφορές των οποίων εντοπίζονται στο βαθμό της βαθύτερης ανάλυσης της εκάστοτε περίπτωσης της φτώχειας. Για την πρώτη θεώρηση αφετηρία αποτελούν τα οικονομικά (χρηματικά) αποθέματα που χαρακτηρίζουν την ικανότητα προμηθειών ενός νοικοκυριού ή ενός ατόμου· ως «φτώχεια» τότε νοείται η κοινωνική κατάσταση στην οποία τα διαθέσιμα αποθέματα δεν αρκούν ώστε να καλύψουν αυτά που κοινωνικο-πολιτισμικά ορίζονται ως αναγκαία μέσα για επιβίωση. Η δεύτερη θεώρηση ξεκινά αντίθετα από την πεποίθηση ότι δεν είναι μόνο η έλλειψη των οικονομικών πόρων αλλά και η έλλειψη των μη υλικών αγαθών κριτήριο για την αξιολόγηση της φτώχειας σε μια συγκεκριμένη κοινωνική κατάσταση (που ζει ένα άτομο)· γι' αυτό, σ' αυτή την περίπτωση, όταν πρόκειται να προσδιοριστεί το κοινωνικά κατώτερο όριο επιβίωσης σε μια κοινωνία λαμβάνονται υπόψη εκτός των χρηματικών αποθεμάτων και άλλες διαστάσεις όπως ενδυμασία, διατροφή, μόρφωση ή και δυνατότητες αλληλεπίδρασης.

Σήμερα δεν υπάρχει πλέον καμιά αμφιβολία ότι αυτή η δεύτερη προσέγγιση είναι καλύτερη από την πρώτη και ως προς τον πραγματισμό της και ως προς

τη δύναμη των επιχειρημάτων της. Αν η φτώχεια οριζόταν μόνο σε σχέση με τα εκάστοτε διαθέσιμα οικονομικά αποθέματα αυτό θα είχε ως συνέπεια ο τρόπος της εκάστοτε χρήσης της (ως όρου) να μη θεωρείται δόκιμος· σε μια εξαιρετική αλλά όχι απίθανη περίπτωση θα μπορούσαν όμως αυτοί οι οικονομικοί πόροι να δημιουργήσουν το προσωπείο μιας κατάστασης ευημερίας, πίσω από το οποίο σε έννοιες όπως διατροφή ή ποιότητα κατοικίας θα καλυπτόταν ένας χώρος κοινωνικής εξασφάλισης. Ως εκ τούτου, αρμόζει φυσικά καλύτερα στον προσδιορισμό του κοινωνικά κατώτατου ορίου επιβίωσης να συνυπολογίζονται όλα εκείνα τα αγαθά, η ιδιοκτησία των οποίων αποτελεί την προϋπόθεση για μια ζωή ανταποκρινόμενη στο μέσο όρο, μέσα στα πλαίσια ενός δεδομένου σταδίου εξέλιξης· σαν «φτωχή» μπορούμε τότε να χαρακτηρίσουμε μια κατάσταση (στην οποία ζει ένα άτομο) κάτω από αυτό το όριο, και στην οποία έχουν συσσωρευθεί τόσες ελλείψεις αγαθών, που το άθροισμά τους καθιστά αδύνατη μια συνηθισμένη ζωή σαν αυτή που προαναφέραμε. Όλες αυτές οι διατυπώσεις βέβαια δείχνουν ότι και η θεώρηση που εξετάζει τη «γενική κατάσταση της ζωής» δεν είναι απελευθερωμένη από τις δυσκολίες που παρουσιάζουν όλοι οι άλλοι σχετικοί ορισμοί της φτώχειας: Σε κάποιο σημείο της αποδεικτικής της διαδικασίας είναι υποχρεωμένη να χρησιμοποιεί κριτήρια ανταποκρινόμενα σε νόρμες, επειδή δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί αντικειμενικά μέσα σε μια κοινωνία το πώς ακριβώς θα έπρεπε να είναι μια «κανονική» (normal) ζωή και το αντίστοιχο κατώτατο όριο επιβίωσης.

Ο Ινδός οικονομολόγος Amartya Sen προσπαθώντας να αποφύγει τον κίνδυνο της απλής σχετικοποίησης επιχείρησε τα τελευταία χρόνια να διατυπώσει τα βασικά σημεία ενός απόλυτου ορισμού της φτώχειας. Ξεκινά με την ιδέα ότι τα χρήσιμα για τη ζωή αγαθά υπόκεινται μεν σε ορισμένες αλλαγές στην πορεία της πολιτισμικής εξέλιξης αλλά όχι και οι χαρακτηριστικές ανθρώπινες διαθέσεις για την ικανοποίηση των οποίων αυτά προορίζονται. Γι' αυτό τον πυρήνα της θεώρησής του αποτελεί μια λίστα, η οποία απαριθμεί όλες εκείνες τις σταθερές «ικανότητες-προσόντα» των ανθρώπων, τις οποίες για ηθικούς λόγους πρέπει να μπορεί να αναπτύξει κάθε άτομο· αν δεν πληρούνται μέχρι ενός ορισμένου βαθμού αυτή η προϋπόθεση λόγω έλλειψης αγαθών ή ευκαιριών τότε ο Sen είναι βέβαιος ότι μπορεί να ομιλεί για «φτώχεια» με την απόλυτή της έννοια. Αυτή η πρόταση, η οποία έτυχε αναγνώρισης επειδή είχε την πρόθεση να εξεύρει κριτήρια κατάλληλα για μια κοινωνική πολιτική σε διεθνές επίπεδο, προξένησε φυσικά αμέσως μια πολύπλευρη κριτική συζήτηση³. Και το πρώτο ερώτημα που προκύπτει σ' αυτήν τη συζήτηση είναι εάν

3. Amartya Sen, *The Standard of Living*. Cambridge University Press, 1987.

η υπόθεση για τις σταθερές «ικανότητες-προσόντα» δεν επισύρει τις ίδιες ακριβώς δυσκολίες οι οποίες ήταν συνδεδεμένες με τις κλασικές διδασκαλίες περί της αμετάβλητης φύσης του ανθρώπου ως προς τις ανάγκες του. Δεν έγινε, επίσης, ως τώρα, καθόλου σαφές το κατά πόσο από τη θεωρία του Sen θα μπορούσαν να προκύψουν ερωτήσεις κατάλληλες να χρησιμοποιηθούν σαν βάση για την εμπειρική έρευνα.

Δεν είναι όμως μόνο η θεώρηση του Amartya Sen αλλά και η σχετική θεώρηση της «κατάστασης ζωής» προβληματική ως προς τη λειτουργικότητά της για την εμπειρική έρευνα. Μετά από την καινοτόμο μελέτη με την οποία ο Peter Townsend χρησιμοποίησε για πρώτη φορά, στο τέλος της δεκαετίας του '70⁴, σε εμπειρική μελέτη έναν τόσο σύνθετο ορισμό της σχετικής φτώχειας, δεν έγινε καμιά άλλη ολοκληρωμένη προσπάθεια αυτού του είδους. Γι' αυτό σήμερα η εμπειρική έρευνα στηρίζεται συνήθως σε μια από τις δυο αυτές θεωρήσεις, στις οποίες ο τύπος-των-αποθεμάτων χρησιμοποιείται τεχνικά: σαν το κατώφλι, πέρα από το οποίο η σχετικά ελλειπής προμήθεια οικονομικών μέσων ισχύει ως φτώχεια, θεωρείται είτε το χορηγούμενο από την κοινωνική πρόνοια βοήθημα είτε ένα συγκεκριμένο ποσό που συνήθως αντιπροσωπεύει το 50% του κοινωνικά προσδιορισμένου μέσου όρου του κατά κεφαλήν εισοδήματος.

Τα αποτελέσματα των ερευνών που χρησιμοποιούν το πρώτο κριτήριο δείχνουν ότι: ο αριθμός των Γερμανών που έλαβαν το βοήθημα από την κοινωνική πρόνοια ανήλθε το 1989 στο 4,5% του πληθυσμού, από το 1,3% που ήταν το 1973. Αν σ' αυτόν προστεθεί και ο αριθμός των αλλοδαπών και των άλλων Γερμανών πολιτών που δεν κάνουν χρήση αυτού του δικαιώματος λήψης του βοηθήματος τότε ο αριθμός αυτός ανέρχεται στο 7%.

Ακόμη πιο απογοητευτικά είναι τα αποτελέσματα των ερευνών που χρησιμοποιούν το δεύτερο κριτήριο, το όριο-του-50% του μέσου όρου του κατά κεφαλήν εισοδήματος: το ποσοστό του πληθυσμού που ζούσε στη Γερμανία το 1986 με εισόδημα κάτω αυτού του ορίου ανήρχετο στο 13,6% περίπου· αν σ' αυτό προστεθεί πάλι το ποσοστό των αλλοδαπών που ζουν με φτωχό εισόδημα τότε υπολογίζεται ότι και πριν το 1989 ο συνολικός αριθμός αυτών των ατόμων ανήρχετο στο 15% του πληθυσμού. Δεν χρειάζεται ιδιαίτερο ταλέντο για να αναπτύξει κανείς κοινωνική φαντασία ώστε να καταλάβει πόσο έχουν ενισχυθεί αυτές οι τάσεις στο διάστημα μετά την γερμανική επανένωση: Με όλα τα υπάρχοντα στοιχεία μπορεί κανείς σήμερα εύκολα να καταλήξει

4. Peter Townsend, *Poverty in the United Kingdom*. Harmondsworth: Penguin 1979.

στο συμπέρασμα ότι 20% του πληθυσμού στη Γερμανία ζει κάτω από τα όρια της σχετικής φτώχειας.

Αυτοί οι αριθμοί είναι και ιδιαίτερα ενδεικτικοί επειδή δείχνουν με απόλυτη σαφήνεια ότι η καθοριστική άνοδος των ποσοστών φτώχειας πραγματοποιήθηκε στην Ο.Δ. της Γερμανίας πριν την επανένωση. Επομένως, οι κοινωνικές αιτίες αυτού του φαινομένου πρέπει να αναζητηθούν καταρχήν στη λανθασμένη αναπτυξιακή πολιτική του καπιταλιστικού τμήματος της Γερμανίας στη δεκαετία του '80. Και όπως φαίνεται από συγκεκριμένες μελέτες, στην πρώτη θέση αυτών των αιτίων πρέπει να σημειώσουμε την αποτυχία του συστήματος της αγοράς εργασίας. Δεν είναι βέβαια μόνο η μεγάλη άνοδος του αριθμού των ανέργων η οποία στο προαναφερθέν διάστημα συνέτεινε από οικονομική άποψη στη σημαντική αύξηση του ποσοστού των ατόμων με πολύ χαμηλό εισόδημα: μια άλλη αιτία, η οποία σχετίζεται με την αποτυχία του συστήματος φορολογίας, προκύπτει από εκείνη τη νεότερη εξέλιξη, η οποία στα πλαίσια της κοινωνιολογικής έρευνας χαρακτηρίζεται σαν «Segmentierung» της αγοράς εργασίας⁵.

Με επιλεκτικές διαδικασίες διορισμών δημιουργείται ένας πυρήνας αρκετά ειδικευμένων ατόμων που περιβάλλεται από μια ομάδα με χαλαρές σχέσεις και ελάχιστη ειδικευση. Για το κοινωνικό σύστημα απασχόλησης δημιουργείται από αυτές τις ενδοεπιχειρησιακές στρατηγικές μια διαρκής διχοτόμηση, μέσω της οποίας ένας τομέας των λεγομένων κεντρικών ομάδων αντιπαράτίθεται στον τομέα των περιθωριακών ομάδων: Στον πρώτο τομέα κυριαρχούν σταθερές σχέσεις απασχόλησης, ευνοϊκές συνθήκες επαγγελματικής ανέλιξης και σχετικά υψηλές αμοιβές, ενώ στον άλλο τομέα επισφαλείς συνθήκες απασχόλησης, ελάχιστες ευκαιρίες επαγγελματικής ανέλιξης και χαμηλές αμοιβές. Στα πλαίσια της διεύρυνσης αυτής της περιθωριακής ζώνης αυξάνεται επομένως ο αριθμός των ομάδων οι οποίες λόγω της αβεβαιότητας της απασχόλησης και των χαμηλών αμοιβών μπορεί να περιέλθουν στα όρια της φτώχειας.

Μεταξύ των άλλων δυσλειτουργιών οι οποίες θεωρούνται σήμερα ως αιτίες για την αύξηση της εισοδηματικής φτώχειας προέχουν τα κενά στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και η αποτυχία του συστήματος αγοράς κατοικίας. Το ότι το συγκριτικά καλά αναπτυγμένο κοινωνικό κράτος της Ο.Δ. της Γερμανίας αποτυγχάνει πάλι σε πολλούς τομείς, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να συγκρατήσει ορισμένες ομάδες ατόμων έξω από τα όρια της φτώχειας, είναι ένα γεγονός που πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα, διότι λόγω της οικονομικής κρίσης

5. Rolf Heinze κ.α. «Φτώχεια και αγορά εργασίας» στο *Zeitschrift für Soziologie*, αρ. 12,

1983.

παρατηρούνται σήμερα εκ νέου φαινόμενα καταστρατήγησης του συστήματός του. Οι αδυναμίες του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης προκύπτουν, όπως είναι γνωστό, από τη στενή σχέση που παρουσιάζεται εδώ μεταξύ της εξασφάλισης των χρηματικών αμοιβών και της εξαρτημένης απασχόλησης. Για όλες τις ομάδες ατόμων, όπως οι οικοκυρές ή οι ελεύθεροι επαγγελματίες, οι οποίες δεν μπορούν να αξιώσουν αμοιβές ανάλογες με συγκεκριμένη παραγωγή, υπάρχει πάντα ήδη ο κίνδυνος να περιπέσουν στα όρια της φτώχειας. Ειδικά για τις γυναίκες, ο κίνδυνος αυτός θα μεγαλώνει όσο προχωράει η διαδικασία αποσύνθεσης της παραδοσιακής οικογένειας.

Όμως, ο κοινωνικός ιστός δεν έχει δυνατότητες να συγκρατήσει έξω από τα όρια της φτώχειας ακόμη και ομάδες που μέχρι τώρα δεν είχαν σχέση με εξαρτημένη απασχόληση· ακόμη και άτομα που έχουν μόνο ένα χαμηλό εισόδημα ή περιμένουν κάποιο μικρό διάστημα για να βρουν εργασία λαμβάνουν συχνά τόσο μικρές αμοιβές ώστε πολύ εύκολα εξαρτώνται από την κοινωνική πρόνοια. Αυτή η ζώνη κινδύνου επιβαρύνεται σήμερα και από τις δυσανάλογα υψηλές αυξήσεις των ενοικίων οι οποίες άρχισαν από τα μέσα της δεκαετίας του '80.

Επειδή οι μελέτες που ασχολούνται μ' αυτά τα θέματα εξασφαλίζουν μεν χρήσιμες πληροφορίες για τις αντικειμενικές συνθήκες της φτώχειας, δεν παρέχουν όμως πολλές πληροφορίες για την υποκειμενική αντιμετώπισή τους, αναπτύχθηκε εν τω μεταξύ μια άλλη κατηγορία κοινωνιολογικών ερευνών, οι οποίες έχουν περισσότερο ενδιαφέρον γι' αυτό το θέμα. Δυο συνήθως είναι τα υπαρξιακά προβλήματα τα οποία παρουσιάζονται στο προσκήνιο της προσωπικής ή της οικογενειακής ζωής μόλις ξεπεραστεί το κατώφλι προς την υλική φτώχεια. Το πρώτο είναι οι καθημερινές ανάγκες όπως η θέρμανση, η διατροφή ή το ενοίκιο —θέματα που ως τώρα λίγο ενδιέφεραν— και θεωρούνται πλέον ως σπουδαίες απαιτήσεις στις οποίες κάποιος πρέπει να ανταποκριθεί για να επιβιώσει· το δεύτερο είναι ο ψυχικός καταναγκασμός που απαιτείται για να μάθει κανείς να ζει με κοινωνικούς εξευτελισμούς και κοινωνικές ταπεινώσεις που συνδέονται πολιτισμικά με καταστάσεις οικονομικής ένδειας. Όπως γράφει ο Lewis Coser, αναφερόμενος στο άρθρο του Georg Simmel «Ο φτωχός», με την πρώτη φορά που θα παρασχεθεί σε κάποιον κοινωνικό βοήθημα περιέρχεται αμέσως σε μια ασύμμετρη σχέση με την κοινωνία: επειδή στο εξής δεν περιμένει κανείς από το συγκεκριμένο άτομο καμιά αποδοτική κοινωνική συμμετοχή χάνει το κοινωνικό του κύρος που απολαμβάνουν όλοι οι άλλοι μέσα στα πλαίσια της αμοιβαίας κοινωνικής αναγνώρισης. Επομένως, δεν είναι άξιον απορίας, όπως παρατηρεί και ο Georg Simmel, ότι με την είσοδο στην οικονομική φτώχεια αναπτύσσεται ένα αίσθημα ντροπής και ίσως

μάλιστα ταπείνωσης· σε διάφορες έρευνες παρατηρήθηκε ότι αυτό το αίσθημα ντροπής είναι η αιτία που τα φτωχά άτομα θέτουν σαν πρώτη προτεραιότητα των μελλοντικών τους σχεδίων την επανόκτηση του κοινωνικού κύρους και της «τιμής». Εκείνο όμως που προσδίδει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σ' αυτές τις έρευνες είναι το πειστικά επιχειρηματολογημένο συμπέρασμα ότι η λύση των δυο υπαρξιακών προβλημάτων αλληλοσχετίζεται διαφορετικά από τις διαφορετικές ομάδες φτωχών ατόμων.

Η αφετηρία αυτής της εξαιρετικά γόνιμης ανάλυσης βασίζεται στη σκιαγράφηση των αλλαγών της συμπεριφοράς οι οποίες συνοδεύουν το άτομο στην προσαρμογή του στις συνθήκες της φτώχειας. Μόλις οι οικονομικές δυνατότητες περιοριστούν τόσο, όσο συμβαίνει σε κατάσταση φτώχειας, αλλάζουν ταυτόχρονα με τα υπαρξιακά προβλήματα και οι απαιτήσεις που εγείρονται στο προσωπικό επίπεδο δράσης: παλιές ικανότητες, όπως αυτές που αποκτώνται επαγγελματικά, χάνουν ξαφνικά την αξία τους, επειδή δεν έχουν καμιά χρησιμότητα στη μεταβληθείσα πλέον κατάσταση, ενώ την ίδια στιγμή απαιτούνται δεξιότητες οι οποίες δεν είχαν ως τότε καθόλου αναπτυχθεί και είναι αναγκαίες για την αντιμετώπιση της οικονομικής ένδειας. Στις ικανότητες που είναι χρήσιμες στην καθημερινή πρακτική, οι Tobias και Boettner υπολογίζουν τόσο την επιδεξιότητα στις συναλλαγές με τις δημόσιες υπηρεσίες όσο και την ευκολία με την οποία μπορεί κάποιος να ανακαλύπτει φτηνές αγορές· επίσης, το πόσο αποτελεσματικά διαχειρίζεται κάποιος τα χρήματα του νοικοκυριού καθώς, τέλος, και την ευελιξία με την οποία μπορεί να αναλαμβάνει ευκαιριακές εργασίες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει τώρα να παρατηρήσουμε ότι η ετοιμότητα του ατόμου να αναπτύξει αυτές τις επιδεξιότητες εξαρτάται από το πώς λύνεται το δεύτερο από τα υπαρξιακά προβλήματα της φτώχειας που προαναφέραμε: Γιατί, μόνον εφόσον το φτωχό άτομο θελήσει να απαρνηθεί τις νόρμες της κοινωνικής του καταγωγής και να παραδεχτεί έτσι τη φτώχεια του, μπορεί να προχωρήσει ανεμπόδιστα σε όλες τις στρατηγικές αντιμετώπισης της φτώχειας του. Η ικανότητα αντιμετώπισης των νέων υπαρξιακών προβλημάτων αναπτύσσεται λοιπόν παράλληλα με την προθυμία παραβίασης κοινωνικά αποδεκτών κανόνων συμπεριφοράς.

Με αυτά τα δεδομένα δεν είναι λοιπόν πλέον δύσκολο να ξεχωρίσουμε μέσα στο φτωχό πληθυσμό δυο ομάδες με κριτήριο τις δυνατότητες που έχουν για να αντιμετωπίσουν την οικονομική τους κατάσταση: Από τη μια πλευρά υπάρχουν εκείνοι, οι οποίοι καταβάλλουν μεγάλες προσπάθειες να διατηρήσουν τις κοινωνικές νόρμες της κοινωνικής τους καταγωγής, για να μπορούν να ελπίζουν σε μια επιστροφή στις «κανονικές συνθήκες»· το τίμημα που πρέπει να πληρώσουν αυτές οι ομάδες είναι ο μεγάλος περιορισμός των πρακτικών

δυνατοτήτων αντιμετώπισης των καθημερινών προβλημάτων επιβίωσης. Από την άλλη πλευρά όμως βρίσκονται εκείνοι, οι οποίοι έχουν παραιτηθεί από την προσπάθεια ν' ανταποκριθούν στις κοινωνικές προσδοκίες του περιβάλλοντός τους, για να μπορέσουν έτσι να εκμεταλλευτούν όλες τις στρατηγικές αντιμετώπισης της φτώχειας· το τίμημα που πρέπει να πληρώσουν αυτές οι ομάδες μπορεί να υπολογιστεί κανονικά μόνο όταν ληφθεί υπόψη η κοινωνικοπολιτισμική εξέλιξη η οποία φαίνεται να χαρακτηρίζει ιδιαίτερα την εποχή μας. Γιατί αφού οι διαδικασίες ατομικοποίησης στην πιο αρνητική τους μορφή, δηλαδή, εκείνη της κοινωνικής απομόνωσης, δεν σταματούν ούτε και μπροστά στα όρια της οικονομικής ένδειας, σήμερα, εκεί που ίσως άλλοτε υπήρχε κάποια κουλτούρα της φτώχειας, υπάρχουν τα μπαρ, οι ταβέρνες και τα άσυλα για τους άστεγους.

Απόδοση στην ελληνική: *Μηνάς Κοντός*

